अथ वृत्तवल्लूनि । यथा,—
"वृत्तानि बाहुनारङ्गस्कन्धधम्मिल्लमोदकाः ।
रथाङ्गावककङ्कुम्भिकुम्भाण्डकादयः ॥
कर्णपाशभुजापाशाक्षरचापघटाननम् ।
मुद्रिकापरिखायोगपट्टहारसगादयः ॥"*॥
संपूर्णगर्भवृत्तानि यथा,—
"संपूर्णगर्भवित्तानि सुखपद्मेन्दुदर्पणाः ।
चक्रावर्तृतिलकन्दद्रपुटशायकाः ॥
आवर्तः कमठो लूताण्डं छत्रमपूपकम् ।
आलवालमहीजालचर्म्मकं सागकादयः ॥"
इति कविकल्पलतायाम् २ स्तवके प्रकीर्णं नाम ३ कुसुमम् ॥

वृत्तः, पुं, (स्वयं वृत्तः । स्वयार्थे कन् ।) कूर्म्मः । इति राजनिर्घण्टः ॥ (नागविशेषः । यथा, महाभारते । १ । ३५ । १० ।
"वृत्तसम्मतौ नागौ द्वौ च पद्मावितिं श्रुतौ ॥")

वृत्तकर्कटी, स्त्री, (वृत्ता वर्त्तुला कर्कटी ।) षड्भुजा । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्तगन्धि, क्ली, (वृत्तस्य पद्यस्य गन्धो लोश इव गन्धो यस्मिन् ।) गद्यविशेषः । तस्य लक्षणं यथा,—
"भवत्युत्कलिकाप्रायं समासाढ्यं दृढाक्षरम् ।
वृत्तैकदेशसम्बन्धात् वृत्तगन्धि पुनः स्मृतम् ॥"
तस्य उदाहरणं यथा । जय जय जनार्द्दन सुकृतिजनमनस्तड़ागविकसरचरणपद्मपद्मनयन-पद्मापद्मिनीविनोदराजहंसभासुरयशःपटल-परिपूरितभुवनकुहर । हरकमलासनादिवृन्दा-रकवृन्दवन्दनीयपादारविन्दद्वन्द्वनिर्मुक्तयोगीन्द्र-हृदयमन्दिरावितसुनिरञ्जनज्योतिःस्वरूपनाथ नाथ जगन्नाथ मामनवधिभवदुःखयाकुलं रक्ष रक्ष । इति छन्दोमञ्जर्य्याम् ६ स्तवकः ॥

वृत्तगुरुः, पुं, छन्दोविशेषः । तत्पर्य्यायः । वृत्तः १ दीर्घनादः २ जलाश्रयः ३ । द्विधायं एकः स्थूलः द्वितीयो लघुः । अस्य गुणाः । मधुरत्वम् । शीतत्वम् । कफपित्तातिसारदाहरक्त-नाशित्वम् । तेषां मध्ये स्थूलतरस्याधिकगुणत्वञ्च । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्ततः, [स्] अ, (वृत्त + तसिल् ।) वृत्तेन । यथा,
"अतिग्रहव्यथनक्षेपेष्वकर्त्तरि तृतीयायाः ।
अकर्त्तरि तृतीयान्तात् वा तसिः स्यात् । व्यथनं अचलनम् । वृत्तेन न व्यथते वृत्ततो न व्यथते । वृत्तेन न चलतीत्यर्थः । क्षेपे । वृत्तेन क्षिप्तः वृत्ततः क्षिप्तः । वृत्तेन निन्दित इत्यर्थः । हीयमानपापयोगाच्च । हीयमानपापमुक्तादकर्त्तरि तृतीयान्तादुवा तसिः । वृत्तेन हीयते वृत्तेन पापः वृत्ततः । इति सिद्धान्तकौमुदी ॥

वृत्ततण्डुलः, पुं, (वृत्तस्तण्डुलः ।) यावनालः । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्तनिष्पाविका, स्त्री, नखनिष्पावी । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्तपर्णी, स्त्री, (वृत्तं वर्त्तुलं पर्णं यस्याः । ङीष् ।) महाशणपुष्पिका । पाठा । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्तपुष्पः, पुं, (वृत्तं वर्त्तुलं पुष्पं यस्य ।) शिरीषः । कदम्बः । वाणीरः । कुजजः । सुभरः । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्तफलं, क्ली, (वृत्तं वर्त्तुलं फलं यस्य ।) मरीचम् । इति राजनिर्घण्टः ॥ गोलफलमात्रञ्च ॥

वृत्तफलः, पुं, (वृत्तं फलं यस्य ।) दाड़िमः । बदरः । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्तफला, स्त्री, (वृत्तं वर्त्तुलं फलं यस्याः ।) वार्त्ताकी । शृङ्गाटकी । आमलकी । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्तबीजः, पुं, (वृत्तं बीजं यस्य ।) भिण्डी । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्तबीजका, स्त्री, (वृत्तं वर्त्तुलं बीजं यस्याः । कन् ततष्टाप् ।) प्राकुरफली । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्तबीजा, स्त्री, (वृत्तं बीजं यस्याः ।) आढ़की । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्तमल्लिका, स्त्री, (वृत्ता मल्लिकेव ।) श्वेतार्कः । मोदिनी । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्तस्थः, त्रि, (वृत्त + स्था + कः ।) वृत्ते तिष्ठति यः । यथा, मनुः ।
"तुरीयो ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियस्य वधे स्मृतः ।
वैश्येऽष्टमांशो वृत्तस्थे शूद्रे चैवस्तु षोड़शः ॥"
वृत्तं यथा,—
"गुरुपूजा दया शौचं सत्यमिन्द्रियनिग्रहः ।
प्रवर्त्तनं हितानाञ्च तत् सर्व्वं वृत्तमुच्यते ॥"
इति गोपालपद्मानन्दकृतस्मृतिसंग्रहः ॥

वृत्ता, स्त्री, भिण्डिरिटाटचः । रेणुका । प्रियङ्गुः । मांसरोहिणी । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्ताध्ययनर्द्धिः, स्त्री, (वृत्ताध्ययनयोर्ऋद्धिः ।) ब्रह्मवर्च्चसम् । इत्यमरः ॥ वेदबोधितस्याचारस्य परिपालनं वृत्तम् । व्रतयज्ञपूर्व्वकं गुरुमुखेन वेदाभ्यासः अध्ययनम् । तयोर्ऋद्धिस्तत्परिपालनजततेजस उपचयो ब्रह्मवर्च्चसं स्यात् । ब्रह्मर्द्धिरालेति वा । इति भरतः ॥

वृत्तान्तः, पुं, संवादः । तत्पर्य्यायः । वार्त्ता २ प्रवृत्तिः ३ उदन्तः ४ । इत्यमरः ॥ श्रुतिः ५ । इति जटाधरः ॥ उदन्तकः ६ । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा, कथासरित्सागरे । २ । २६ ।
"सर्व्वमाजन्म वृत्तान्तं विस्तरादिदमब्रवीत् ॥")
प्रक्रिया । कार्त्स्न्यम् । वार्त्ताप्रभेदः । प्रस्तावः । इति मेदिनी ॥ (यथा, मनौ । ३ । १४ ।
"न ब्राह्मणक्षत्रिययोरापद्यपि हि तिष्ठतोः ।
कस्मिंश्चिदपि वृत्तान्ते शूद्रा भार्य्योपदिश्यते ॥"
"वृत्तान्ते इतिहासाख्याने ॥" इति कुल्लूकभट्टः ॥) अवसरः । भावः । एकान्तवाचकः । इति विश्वः ॥

वृत्तिः, स्त्री, (वृत + क्तिन् ।) जीविका । इत्यमरः ॥ (यथा, मनौ । ४ । २५६ ।
"एषोदिता गृहस्थस्य वृत्तिर्विप्रस्य शाश्वती ॥")
विवरणम् । (यथा, कातन्त्रे । "सूत्रस्यार्थविवरणं वृत्तिः ॥") कौशिक्यादिः । प्रवर्त्तनम् । इति मेदिनी ॥ (यथा, शाकुन्तले । ४ ।
"उत्पक्ष्मणोर्नयनयोरपरद्धवृत्तिं
बाष्पं कुरु स्थिरतया विरतानुबन्धम् ॥")
विश्वतिः । इति धरणिः ॥ * ॥ कौशिक्यादिवृत्तयो यथा,—
"शृङ्गारे कौशिकी वीरे भारतीभारभटी पुनः ।
रसे रौद्रे च वीभत्से वृत्तिः सर्व्वत्र भारती ।
चतस्रो वृत्तयो ह्येताः सर्व्वनाट्यस्य मातृकाः ॥"
इति साहित्यदर्पणे ६ परिच्छेदः ॥
वृत्तिहरणे दोषा यथा,—
श्रीनारायण उवाच ।
"स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेत् यः ।
स कृतघ्न इति ज्ञेयः फलं तस्य शृणु भूमिप ! ॥
यावन्तो रेणवः सिक्ता विप्राणां नेत्रबिन्दुभिः ।
तावद्वर्षसहस्राणि शतपोते च तिष्ठति ॥
तप्ताङ्गारे तङ्गस्थं मागधं तप्तमुद्गकम् ।
तप्ताङ्गारे च शयनं ताड़ितो यमकिङ्करैः ॥
तदन्ते च महापापी विष्ठायां जायते कृमिः ।
षष्टिवर्षसहस्राणि दिवमाणेन भारते ।
ततो भूमिविहीनश्च प्रजाहीनश्च मानवः ।
दरिद्रः कृपणो रोगी मूढो निन्द्यतमः शुचिः ॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे ६६ अध्यायः ॥
(व्यवहारः । यथा, मनौ । २ । २०५ ।
"गुरोर्गुरौ च सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिमाचरेत् ॥"
वर्त्तेऽस्मिन्निति वृत्तपत्रा । आधेयः । यथा, आग्निपुराणे । १ । "साभाभावदृत्तिलम् ।"
यथा च भाषापरिच्छेदे ।
"सिद्धाधिकरणं शून्यं सिद्धिर्यत्र न विद्यते ।
स पक्षस्तत्र वृत्तिज्ञानदनुमितिर्भवेत् ॥"
चित्तस्यावस्थाविशेषः । यथा, पातञ्जले । २ ।
"योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ॥" "चित्तवृत्तिप्रकारास्तु तत्रैव द्रष्टव्याः ॥ * ॥ व्यापारः । यथा, सांख्यतत्त्वकौमुद्याम् । ५ ।
"अर्थसन्निकृष्टस्य इन्द्रियस्य वृत्तौ सत्यां तमोऽभिभवे यः सत्त्वसमुद्रेकः ॥" युक्तार्थः । यथा, कातन्त्रव्याकरणादौ ।
"कारकप्रतियोगिभ्यां यद्यदन्यदपेक्षते ।
अपेक्षेतुत्वाच्चित्वाद्वृत्तिस्तत्र तु नेष्यते ॥")

वृत्तिस्थः, पुं, (वृत्तये तिष्ठतीति । स्था + कः ।) सरटः । इति राजनिर्घण्टः ॥ वृत्तौ तिष्ठति, त्रि ॥

वृत्तेर्वारः, पुं, (वृत्तो वर्त्तुल इर्वारुः ।) षड्भुजा । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृत्यं, त्रि, वरणीयम् । वृतधातोः क्यप् वृञ्धातोश्च क्यपतुक्प्रत्ययान्ताच्च निष्पन्नमिदम् । इति सिद्धान्तकौमुदी ॥

वृ(त्र)त्रः, पुं, (वृत् + "स्फायितञ्चिवञ्चीति ।" उणा० २ । १३ । इति रक् ।) अन्धकारः । शत्रुः । (यथा, ऋग्वेदे । ७ । ४८ । २ ।
"इन्द्रेण युजा तरथेम वृत्रम् ।")
"वृत्रं शत्रुम् ।" इति तद्भाष्ये सायणः ॥) दानवविशेषः । स तु त्वष्टृपुत्र इन्द्रेण हतः । इत्यमरः ॥ (यथा, हरिवंशे । १२० । १७ ।